

Los otros y nosotros. Imágenes del inmigrante en Ciutat Vella de Barcelona

Autor de la tesi doctoral: Mikel Aramburu,
Fundació Jaume Bofill, 1999

Resum executiu elaborat per Susana Marcos Alonso

Resum executiu

Introducció

El llibre gira entorn de la conceptualització social de d'*immigrant*;¹ un concepte, com veurem, polivalent i fàcilment modificable segons el context i la persona que l'utilitza. L'objectiu és entendre de quina manera la gent caracteritza l'*immigrant*, i sobretot per quins motius ho fa d'una manera o una altra. L'autor es proposa analitzar aquest terme en dos plans: un de més teòric o discursiu i un altre de més pràctic o quotidià. Per fer-ho centra la recerca al districte de Ciutat Vella, a Barcelona, on es concentra la major part de la població immigrant de la ciutat i des d'on es produeixen representacions molt diverses de la mateixa. Per tant, el llibre no és tant un estudi sobre les condicions de la població immigrant al districte com de les imatges i els discursos que aquesta produeix no només en els veïns del barri, sinó també en altres esferes més genèriques, com ara els mitjans de comunicació o les institucions polítiques.

La recerca s'ubica entre els anys 1996 i 1999 (entre el 1997 i el 1998 va tenir el seu període més intensiu) i, tot i que fa referència a tot el districte de Ciutat Vella, se centra principalment en els barris del Raval i la Ribera. Es tracta de la tesi doctoral de l'autor, feta gràcies a una beca de la Fundació Jaume Bofill. Cal tenir en compte com a influència en l'estudi el fet que Aramburu va participar del Projecte Xenofília, un programa per afavorir la integració de la població immigrant a Ciutat Vella entre els anys 1993 i 1998. Una part de la informació de la recerca, especialment la referida a immigrants i escoles, sorgeix d'aquesta col·laboració.

Quant a la metodologia, aquesta es basa en les dues tècniques principals del treball de camp etnogràfic: observació participant i entrevistes. Mitjançant aquest treball de camp accedeix a la població objecte d'estudi, que classifica en quatre grups: nascuts a Catalunya, nascuts en altres parts de l'Estat espanyol, immigrants de països extracomunitaris i nous veïns provinents de classe mitjana alta.² També ha treballat amb població immigrant, la qual cosa ha servit per contrastar-ne els diversos discursos amb els mateixos al·ludits. L'autor analitza principalment tres «camps» (veïnal, escolar i comercial), concepte que pren de Bourdieu,³ per tal de poder reconstruir les imatges diverses i sovint contradictòries que produeixen els diferents actors socials en cadascun d'aquests camps.

L'aportació principal de l'autor al camp dels estudis sobre migracions és la seva reflexió al voltant de les imatges i representacions que aquest col·lectiu genera en la resta d'habitants del districte i algunes de les quals poden ser extrapolables a la societat en general. A *Los*

---

¹ Mantindrè durant tot el resum la cursiva que fa servir Aramburu quan es refereix a *immigrant* com a concepte genèric.

² Cal distingir el quart grup del primer o el segon. Tot i que l'últim grup pot estar format tant de persones nascudes a Catalunya com de fora de Catalunya, el que tenen en comú és el seu estatus socioeconòmic, i la seva arribada al barri en els últims anys, davant d'altres veïns «de tota la vida», com s'autodenominen en molts casos.

³ El concepte de camp descrit per Bourdieu té un doble vessant: d'una banda fa referència a les posicions dels diversos actors socials dins de cada camp, i de l'altra, les representacions d'aquestes posicions. El més interessant d'aquesta idea és que cada camp manté una relació relativament autònoma amb la resta, de manera que sovint es produeix el fet que una mateixa persona pugui elaborar discursos i representacions diferents en cada camp en funció de la posició social que hi ocupi.

otros y nosotros es fa una anàlisi en profunditat dels motius que porten a fer un tipus o un altre de representació i de discurs. Per tant, els resultats de la recerca no són tant dades demogràfiques o socioeconòmiques com la reflexió sobre la diversitat de representacions i imatges que el terme *immigrant* genera, i la complexitat i les contradiccions entre aquestes representacions o discursos davant de les pràctiques i relacions socials dels veïns de Ciutat Vella. El fet que es basi en el seu treball de camp per fer aquestes reflexions aporta la part més real o més realista del treball, ja que el contacte directe i perllongat amb les persones amb què ha estat treballant fa que pugui estar exemplificant constantment aquestes paradoxes entre discursos i pràctiques, i fa també que pugui analitzar amb més profunditat determinades afirmacions que prenen sentit quan es contextualitzen.

Comencem per veure a què es refereix i quines són les reflexions de l'autor quan parla del terme *immigrant*, ja que aquesta és una de les qüestions que es pretenen discutir amb aquest treball: l'heterogeneïtat i la complexitat que adquireix aquest terme en el moment en què es passa del discurs a les relacions personals; en el cas del treball, especialment veïnals, escolars i comercials. Aquesta complexitat i heterogeneïtat d'imatges que el terme *immigrant* té en la pràctica xoca amb els discursos que pretenen fer dels *immigrants* un grup de persones similars entre si i diferents de la resta de la població. De quines premisses parteixen, doncs, aquests discursos? Al primer capítol de *Los otros y nosotros*, hi trobem dues possibles tendències dins d'aquest tipus de discursos que, de diverses maneres i partint de diferents bases, freqüentment produeixen una imatge degradant de l'*immigrant*: les *racialistes* i les *culturalistes*. Un cop feta aquesta distinció s'analitza, en el segon capítol, com es construeix la imatge dels immigrants mitjançant la creació de diverses comunitats simbòliques. En el tercer, quart i cinquè capítols es veuen situacions concretes dins dels camps veïnal, escolar i comercial on aquesta imatge discursiva i aquestes comunitats simbòliques prenen un paper complex i en ocasions contradictori.

A continuació presentaré un breu resum de quines són les idees principals de cada capítol del llibre per exposar-ne, finalment, les conclusions.

Capítol 1: «Tácticas racialistas y estrategias diferencialistas en la construcción del inmigrante como categoría degradante»

En aquest capítol Aramburu pren els conceptes de *tàctica* i *estratègia* de Michel de Certeau per tal de diferenciar les categoritzacions *racialista* i *culturalista* de l'*immigrant*, respectivament. Segons Certeau, la distinció entre estratègia i tàctica seria que la primera estaria més vinculada a una posició de poder, en la qual hi ha una visió global del camp, mentre que la segona seria més aviat una forma de supervivència més característica d'aquells que es troben dins un sistema en el qual ocupen una posició de debilitat. En el cas de l'estratègia *culturalista* aplicada a l'*immigrant*, aquesta prové de l'àmbit mediàtic i de persones de classe mitjana alta, que ocupen una posició que els permet una doble visió del camp: d'una banda, utilitzen un discurs que associa la categoria *immigrant* a elements de degradació social, mentre que, d'altra banda, eviten utilitzar categories racistes mitjançant l'atribució d'aquestes característiques degradants a aspectes culturals. Es tracta, doncs, d'una desvalorització encoberta,⁴ que sovint és molt més difícil d'evidenciar que en el cas, com veurem, del que l'autor denomina *tàctica racialista*. En aquest cas es produeix un discurs que no té per què qüestionar les desigualtats ni l'estructura establerta, sinó que més aviat defensa la posició dels qui el produeixen per oposició a la dels «altres», que en alguna ocasió poden arribar a ser categoritzats com a «enemic» extern. Aquests «altres», en el cas dels immigrants, són el límit exterior d'aquest altre grup, que pot definir-se a si mateix com a treballador, veí, autòcton, etc., en funció de la situació.

Capítol 2: «Nosotros y los otros. Comunidades simbólicas»

---

⁴ Verena Stolcke defineix aquest discurs com una nova forma de racisme encobert que ella anomena *fonamentalisme cultural* (Stolcke, 1992).

Com veïem en l'apartat anterior, hi ha una tendència a agrupar les persones en comunitats simbòliques que es defineixen les unes per oposició a les altres. El cas dels discursos sobre els immigrants és paradigmàtic d'aquesta dicotomia nosaltres / els altres. L'autor explora, en aquest capítol, com es construeixen aquestes comunitats simbòliques en funció de la posició que ocupi el sector social identificat i del tipus de comunitat de què es parli. En tots els casos, però, hi ha una «alterització» de l'*immigrant* en genèric, feta a partir de la seva ubicació en una posició oposada al grup o persona que el defineix. Per exemple, els nous veïns de classe mitjana acostumen a identificar l'immigrant com a subjecte essencialment comunitari, en oposició a la seva autoidentificació com a individus lliures. D'altra banda, els veïns de classes treballadores fan una distinció entre ells i els immigrants que pot variar en les característiques de la seva pròpia comunitat (nacional, de classe treballadora, etc.), però que sempre es defineix per oposició a la comunitat immigrant, que actua com a límit extern i que fins i tot en ocasions es veu com una amenaça per part d'aquesta comunitat autòctona.

Cal dir, però, que aquestes dicotomies no sempre són tan definides, ni sempre es fan amb l'immigrant com a subjecte estrany i extern, ja que en alguna ocasió es dona la identificació d'algun sector social autòcton amb la població immigrant, com passa, per exemple, quan es pren el referent d'*immigrant*-treballador, dins del qual tant es poden incloure els immigrants extracomunitaris com el immigrants andalusos de mitjans del segle xx.

Capítol 3: «El campo vecinal»

Aquest capítol s'articula a l'entorn d'un fet i les múltiples interpretacions que té, moltes d'elles amb relació al fenomen migratori: la «fugida» dels veïns dels barris del centre de Barcelona a altres barris de la ciutat. És força freqüent la interpretació d'aquesta fugida amb relació directa a l'arribada de persones d'altres països; la lectura vindria a ser, si fa no fa, la següent: la fugida dels veïns està relacionada, d'una banda, amb la degradació i l'empitjorament de les condicions del barri, i, de l'altra, amb l'arribada d'immigrants. Per tant, la conclusió seria la següent: el barri comença a degradar-se amb l'arribada d'*immigrants*; trobem una vegada més el vincle en l'àmbit de discurs entre *immigrants*-degradació.

Per tal d'analitzar aquest tipus d'afirmacions, l'autor comença fent un breu repàs de quines han estat les causes d'aquest desplaçament de la població local, que comença als anys seixanta i té una especial rellevància a la dècada dels setanta. A partir d'aquest moment, aquesta despoblació del centre continua existint, però es va reduint fins a l'actualitat. D'altra banda, el creixement de la població estrangera comença a ser notable a partir dels anys vuitanta. Amb aquestes dades censals queda qüestionada la hipòtesi que la causa de la fugida de la població local es deu a l'arribada de població estrangera. Per tant, les causes d'aquesta despoblació estan més vinculades a altres factors com les reformes urbanístiques (i les expropiacions conseqüents), o fenòmens que succeeixen també en altres zones, com ara els canvis i els moviments generacionals.⁵ Amb totes aquestes dades no es vol afirmar que l'arribada de població procedent d'altres països no hagi tingut cap relació amb la despoblació d'habitants autòctons; simplement es posa en dubte que sigui el factor principal que hi incideix.

D'altra banda, el que proposa l'autor és analitzar quin discurs subjuga en aquesta interpretació, que fa una associació directa entre els dos moviments migratoris (fugida d'autòctons *versus* arribada d'estrangers), i com al darrere d'aquesta aparent associació entre dos fets s'amaguen interpretacions que instrumentalitzen l'arribada de població estrangera per fer-hi recaure elements com la degradació del barri. Aquest és un tipus de discurs que es veu de manera freqüent entre els veïns del barri, però sobretot es tracta d'un discurs que funciona des d'un punt de vista més genèric, especialment en determinades

---

⁵ Aquests canvis poden referir-se tant a gent gran que es trasllada a casa dels seus fills com a joves que s'independitzen en un barri diferent del dels seus pares.

esferes polítiques, ja que compleix una funció clara: exculpar els poders públics i privats d'aquesta degradació mitjançant l'ús de l'*immigrant* com a *boc expiatori*.⁶

A tall d'exemple, l'autor proposa els casos de dues finques que han patit un procés de degradació en els últims anys i que es troben, en el moment de la recerca, en una situació realment precària. Després d'un temps d'observació participant i entrevistes als seus habitants, l'autor conclou confirmant que la realitat és molt més complexa i que aquesta degradació es deu a múltiples factors relacionats no només amb l'origen dels habitants de les finques sinó també amb la seva situació econòmica, social i personal.

Finalment, hi ha una reflexió sobre el tan citat i debatut «amuntegament dels immigrants». En primer lloc, és evident que aquest tipus de generalitzacions no es poden fer, ja que, com diu Aramburu, parteixen d'una no-identificació personal i d'una sobreidentificació col·lectiva; en segon lloc, es tracta d'un fenomen del qual cal fer una lectura profunda per comprendre les causes de les situacions en les quals es dona (condicions econòmiques precàries, situació legal no regularitzada, impossibilitat de dormir al carrer per por a ser detingut, etc.). Trobem, doncs, una vegada més, un discurs que serveix per justificar situacions d'injustícia culpant les persones que viuen amuntegades (o en unes condicions d'habitatge precàries) de la seva situació.

Capítol 4: «El campo escolar»

El camp escolar és un dels camps que exemplifica més clarament les contradiccions que es donen entre discursos i pràctiques. Podem dividir aquest apartat en tres qüestions principals: les paradoxes en els discursos i pràctiques de les classes populars i de la classe mitjana, el paper dels mitjans de comunicació de les polítiques educatives i, finalment, la qüestió de l'accés als recursos econòmics i les subvencions per part d'autòctons i immigrants.

Continuem, doncs, amb les imatges degradants de l'*immigrant*. En aquest cas, el de l'escolarització, aquesta imatge degradant se centra en tres vessants: la baixada del nivell de les escoles, la degeneració dels costums i fins i tot la violència en el camp escolar. Totes tres qüestions són atribuïdes molt freqüentment a l'arribada de la població estrangera al barri, de manera que, una vegada més, la categoria *immigrant* funciona com a categoria sintètica a la qual es pot atribuir l'origen de diverses problemàtiques que tenen altres causes i orígens històrics.

Veiem en primer lloc quines són aquestes paradoxes o contradiccions entre discursos i pràctiques. Bàsicament les podríem resumir en el fet que les famílies de classes populars, que en ocasions presenten un discurs *racialista*, i que sovint es queixen de l'elevada presència d'alumnes *immigrants* a les escoles públiques del barri, són les que més porten els seus fills a aquestes escoles, en contrast amb les famílies de classe mitjana. En aquestes últimes famílies observem amb freqüència el fenomen contrari: presenten un discurs aparentment integrador, que té una visió positiva de la presència de nens i nenes procedents de diversos països, però porten els seus fills a escoles que estan situades fora del barri i on el nombre d'alumnes estrangers és mínim. Tot i això, aquesta divisió no és tan senzilla, ja que dins de tots dos grups (classes popular i mitjana) trobem també respostes i espais de contestació a aquest tipus de representacions degradants.

D'altra banda, a escala més general actuen els mitjans de comunicació i els discursos polítics, que tenen un impacte important en les representacions que la població fa d'aquesta situació. Hi ha una tendència a estigmatitzar els alumnes estrangers des de dues òptiques: la primera, més evident, és la que estableix una associació entre violència, conflicte i presència

---

⁶ El terme *boc expiatori* o *chivo expiatorio* s'utilitza amb referència a aquelles persones o grups socials sobre els qui recau la responsabilitat o la culpa de fenòmens que tenen el seu origen en una escala més general, de manera que, per tant, en queda deslliurada la resta de la societat. L'origen del terme el trobem al ritual jueu d'immolar un xai a compte de tot el poble, per quedar, aquest, lliure de culpa.

d'*immigrants* a les escoles; mentre que la segona, que actua com a element estigmatitzador però no de manera tan clara com la primera, és la que estableix una diferenciació entre la seva cultura i la *nostra*, tornant a l'essencialització de la qual Aramburu parla a l'inici del llibre. Dins de les polítiques educatives trobem la tendència a segregar els alumnes en forma de «minories ètniques», categoritzant-los com a alumnes en situació de desavantatge respecte de la resta d'alumnes, i per tant fent-los candidats a un tractament especial. Aquest tipus de polítiques cal analitzar-les amb precaució, ja que si d'una banda fan que un determinat grup de població es beneficiï de més recursos, també el fan subjecte a una càrrega estigmatitzant per ser un sector poblacional «especial».

Finalment, pel que fa a la repartició dels recursos i les subvencions dins del camp escolar, trobem la tendència a pensar que els *immigrants*, o fills d'*immigrants*, pateixen una discriminació positiva que fa que tinguin un major accés a aquest tipus de recursos pel sol fet de la seva condició d'*immigrants*, i no tant per la seva situació socioeconòmica. Aquest tipus de discurs està més basat en suposicions que en fets reals, però té una important credibilitat i influència a causa de la seva explicació simplificadora de la desigualtat en l'accés a recursos, problema que afecta un important sector de la població.

Capítol 5: «El campo comercial»

Els comerços d'*immigrants* estrangers i el seu efecte dinamitzador sobre els barris econòmicament més deprimits del centre de Barcelona generen, *grosso modo*, una disparitat entre l'actitud contrària dels comerciants autòctons (i en certa manera també l'Administració) i l'actitud relativament favorable dels veïns. Per als comerciants autòctons, els comerços d'*immigrants* desperten el fantasma de la desvalorització atesa la seva doble significació: «degradant» (com a activitat que espatlla l'entorn) i «ètnica» (que evoca «comunitats / barris immigrants», que, alhora, evocuen marginalitat). D'altra banda, els comerciants converteixen els seus col·legues estrangers en bocs expiatoris de la crisi del petit comerç tradicional. Al contrari, el veïnat popular de Ciutat Vella ha vist en gran mesura els comerços d'*immigrants* com un element revitalitzador de barris deprimits. Si per a les classes populars l'*immigrant* genèric o arquetípic acostuma a ser un subjecte social representat (i construït) mitjançant imatges de pobresa, marginalitat i delinqüència, la visibilitat pública d'aquests comerços suposa una anomalia per aquesta imatge preconcebuda. Així i tot, malgrat que els comerciants estrangers aportin heterogeneïtat a l'*immigrant* com a categoria social, l'homogeneïtat es recompon mitjançant tot un seguit de procediments discursius.

Conclusions del llibre

Los otros y nosotros acaba amb una reflexió sobre el que suposa el terme *immigrant* dins del context en el qual l'autor ha treballat. Com ja apuntava en la introducció del llibre, es tracta d'un terme que té connotacions diverses en funció de la persona i el context en el qual s'utilitzi. En termes generals, es podria dir que les classes populars tendeixen a elaborar un discurs de tipus *racialista*, descarregant sobre l'*immigrant* com a concepte genèric (i no tant sobre persones concretes) tot un seguit de problemàtiques i característiques degradadores. La classe mitjana i el sector mediàtic fa servir un discurs *culturalista*, que aparentment fuig de les atribucions racistes i de l'estigmatització oberta de l'*immigrant*; però no per aquest motiu deixa de ser un discurs essencialitzador. És precisament sobre aquest últim discurs que l'antropologia té molt a dir. Quan s'atribueixen característiques culturals a un grup, cal fer-ho amb prudència i evitar les essencialitzacions i el terme *cultura* que sovint es fan des de determinats sectors polítics i institucionals. Aramburu insta l'antropologia a treballar per evitar aquesta banalització del terme *cultura*, que d'una banda eviti taxonomies i classificacions jeràrquiques en què unes cultures són més legítimes que les altres; i que, d'altra banda, lluiti contra la instrumentalització d'aquest terme per tal de justificar pràctiques segregacionistes i discriminatòries.

Finalment, cal destacar que no totes les actituds cap als immigrants per part dels veïns de Ciutat Vella no tenen per què tenir un to estigmatitzador, ni tampoc els estereotips funcionen sempre com a forma de categoritzar l'*immigrant*. Com en molts altres treballs etnogràfics, es fa palès que la relació entre representació o discurs i experiència no és sempre lògica ni coherent, ja que, com hem vist en el cas estudiat, pot coexistir una retòrica exclouent o discriminatòria amb una bona convivència.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Aramburu, M. (2002). *Los otros y nosotros. Imágenes del inmigrante en Ciutat Vella de Barcelona*. Madrid, Ministeri d'Educació, Cultura i Esport.

Certeau, M. de (1981). *L'invention du quotidien. Arts de faire*. París, Union Générale d'Éditions.

Stolcke, V. (1992). «¿Es el sexo para el género como la raza para la etnicidad?». *Mientras Tanto*, 48 (p. 87-111).